

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ
ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ»**

Виконала: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M23
спеціальності 016 Спеціальна освіта
**ЯКУБОВСЬКА Христина
Василівна**

Керівник:
Михальська С.А., доктор
психологічних наук, професор,
професор кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський - 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. МІЖОСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	8
1.1. Психолого-педагогічні аспекти затримки психічного розвитку у дітей молодшого шкільного віку	8
1.2. Проблема міжособистісних відносин у молодших школярів із затримкою психічного розвитку та особливості психокорекції міжособистісної взаємодії.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	29
2.1. Характеристика методів та методик вивчення особливостей міжособистісних відносин в колективі однолітків у дітей молодшого шкільного віку	28
2.2. Аналіз результатів експериментального вивчення особливостей міжособистісних відносин з однолітками дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.....	36
РОЗДІЛ 3. РОБОТА З ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	54
3.1. Методи психологічної корекції міжособистісних відносин дітей молодшого шкільного віку	54
3.2. Методичні рекомендації щодо розробки комплексу корекційних занять для молодших школярів із затримкою психічного розвитку.....	59
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	86

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗПР – затримка психічного розвитку

ВСТУП

Актуальність проблеми. Проблема вдосконалення спеціальної освіти в Україні передбачає визначення та реалізацію оптимальних шляхів інтеграції дітей з особистими освітніми потребами в умовах сучасного суспільства, яке орієнтується на розвиток особистісної активності та ефективну взаємодію із зовнішнім світом. Сучасні умови освіти й модернізації українського суспільства сформували підхід до особистості як до активного суб'єкта соціальних відносин. У контексті соціальних процесів ставиться та активно розробляється питання цілеспрямованого формування соціалізованої особистості, готової до міжособистісних взаємодій в суспільстві. Ця проблема особливо актуальна у відносинах дітей із затримкою психічного розвитку до соціалізації та інтеграції в суспільство.

Міжособистісні відносини – одна з ключових проблем у житті людини. Згідно з дослідженнями Л. Савченко, розвиток психіки дитини відбувається в процесі взаємодії та спілкування з дорослими й однолітками. Дитина набуває соціального досвіду, на основі якого формуються специфічні для людини типи мислення та практичної діяльності. Найбільш важливим у цьому контексті є молодший шкільний вік, коли відбувається засвоєння соціальних цінностей, формування життєвих позицій, моральних понять та особистісних якостей, які забезпечують суб'єктивну поведінку [33].

Оскільки такі відносини є однією з форм реалізації соціальної сутності кожної дитини і однією з психологічних основ командоутворення, діти із затримкою психічного розвитку часто стикаються з специфічними труднощами у стосунках. У дитини із затримкою психічного розвитку є деякі специфічні особливості, які ускладнюють відносини з однолітками та дорослими. Крім того, наслідки такого ускладненого спілкування суттєво впливають на подальший психічний розвиток дитини.

Особливе значення в проблемах міжособистісних взаємин у дітей із ЗПР приділяється вивченню характеру спілкування з однолітками (О.Ляшенко, Л.Проценко та ін.) [21], емоційної основи міжособистісних

стосунків (І.Жарікова, Н.Марченко та ін.) [8], взаємообумовленості спілкування та міжособистісних стосунків із однолітками (Т. Кравченко, С. Іванова, А. Поліщук та ін.) [9], ієрархічної структури міжособистісних стосунків у спілкуванні (Н. Остапчук, О. Ковальова, Т. Гаврилюк та ін.) [27], статусу як елемента підструктури особистісних стосунків (М. Сидоренко) [35], міжособистісних стосунків як особливого виду діяльності (О. Шаповал) [43], міжособистісних стосунків як засобів комунікації. (Л. Ткаченко, І. Бондаренко та ін.) [40].

Формування міжособистісних взаємовідносин в шкільних групах у молодших школярів із затримкою психічного розвитку становить значний науковий інтерес, результати дослідження мають практичне значення. Отримані результати можуть послужити основою для розробки системи заходів, спрямованих на розвиток особистості, належного усвідомлення себе і партнерів як суб'єкта спільної діяльності і спілкування, дозволяють розкрити особливості формування компонентів міжособистісних взаємовідносин і програм, це допоможе виявити засоби вдосконалення процесу навчання і потенційні можливості корекційно-розвиткового впливу на формування міжособистісних відносин у молодших школярів з ЗПР. Актуальність зазначеної проблеми та недостатня її розробка зумовили вибір теми кваліфікаційного дослідження: «Психологічні особливості міжособистісних відносин у молодших школярів із затримкою психічного розвитку».

Мета дослідження – теоретичне та експериментальне вивчення особливостей міжособистісних взаємовідносин молодших школярів із затримкою психічного розвитку.

Відповідно до мети були поставлені такі **завдання**:

- 1) аналіз наукової літератури з проблеми міжособистісних взаємин;
- 2) вивчення психолого-педагогічних особливостей дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку;

3) експериментальне вивчення міжособистісних відносин дітей з затримкою психічного розвитку та з нормотиповим розвитком молодшого шкільного віку в колективі однолітків;

4) розробка і опис методичних рекомендацій психокорекції міжособистісних відносин дітей з затримкою психічного розвитку.

Об'єкт дослідження – міжособистісні відносини дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Предметом дослідження є особливості міжособистісних відносин дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку в колективі однолітків.

Методи дослідження: методи спостереження і експертних оцінок; методики: «Фільм-тест» Рене Жиля, соціометрична методика «Два будиночки», «Кольоровий тест відносин»; методи математичної статистики. Дослідження було проведено на базі Жолобівської гімназії Кременецького району, Тернопільської області, у дослідженні взяли участь 10 дітей з нормотиповим розвитком та 22 учнів із ЗПР.

Практичне значення роботи. Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути застосовані фахівцями у закладах загальної середньої освіти під час корекційної роботи з дітьми із затримкою психічного розвитку для сприяння їх соціалізації, що є важливою умовою формування та розвитку особистості.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на наукових конференціях, зокрема: звітній науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками НДР у 2023-2024 навчальному році Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; X Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (21 листопада 2024 року, м. Суми), за результатами кваліфікаційної роботи опубліковано тези.

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки, робота містить 18 таблиць і 2 малюнки.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження психологічних особливостей міжособистісних відносин у молодших школярів із затримкою психічного розвитку дає нам можливість зробити наступні висновки:

1. У дітей із ЗПР знижений рівень саморегуляції, емоційна лабільність, низька здатність до емпатії та комунікативної взаємодії, що значно ускладнює їх входження в колектив однолітків. Емоційно-вольові труднощі мають безпосередній вплив на побудову міжособистісних стосунків, а також на загальний рівень соціалізації дітей із затримкою психічного розвитку. Діти із ЗПР зазнають труднощів у встановленні контактів із ровесниками, що проявляється у низькому рівні вибору соціальних зв'язків, невпевненість у комунікації та обмеженому емоційному відгуку.

2. Використані методики, зокрема «Фільм-тест» Рене Жиля, соціометричний тест і «Кольоровий тест відносин», дали змогу побачити складність взаємовідносин цих дітей та їх залежність від рівня розвитку когнітивної та емоційної сфери. Спостереження також підтвердило, що більшість факторів, які впливають на міжособистісні зв'язки, це психологічний клімат у родині, соціокультурні умови та стиль педагогічної взаємодії.

3. Результати проведеного дослідження міжособистісних відносин у дітей молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку виявили суттєві відмінності у порівнянні з учнями з нормотиповим розвитком. За результатами експериментів, зокрема, методики «Фільм-тест» Рене Жиля, учні з ЗПР частіше віддають перевагу взаємодії з близькими родичами, такими як брати і сестри, що свідчить про більшу прив'язаність до сімейного кола. Однак, в умовах колективу однолітків спостерігаються складності у встановленні стабільних дружніх відносин, що може бути пов'язано з їх емоційною та соціальною незрілістю. Методика «Два будиночки» показала, що більшість дітей з ЗПР не виявляють бажання створювати близькі

соціальні зв'язки, що вказує на потребу у корекційній роботі для покращення міжособистісних відносин. Застосування таких методик, як арт-терапія, казкотерапія та психогімнастика, довело свою ефективність у розвитку емоційної стійкості та комунікативних навичок, що є важливим для покращення соціальної адаптації цих дітей у колективі.

4. Результати дослідження дали змогу сформувані обґрунтовані рекомендації для психокорекційної роботи з дітьми із ЗПР, якою, важливою показалася роль ігрових методик, спрямованих на розвиток емоційної стабільності, формування комунікативних навичок і підвищення соціальної компетенції. Арт-терапія, казкотерапія, психогімнастика, групові тренінги довели свою ефективність у формуванні позитивного ставлення до однолітків та інтеграції в колектив. Систематичне використання цих методів створює сприятливі умови для формування довіри, позитивної самооцінки, а також для розвитку емоційної стійкості.

5. Одним із ключових аспектів ефективної корекції є врахування індивідуальних особливостей кожної дитини. Комплексний підхід, що охоплює як індивідуальні, так і групові форми роботи, дозволяє не тільки коригувати недоліки міжособистісної взаємодії, але й сприяє формуванню повноцінного емоційного та когнітивного розвитку. Особливу увагу слід приділяти роботі з батьками, оскільки їх залучення є основним елементом гармонійного розвитку дитини. Сімейні тренінги, консультації для батьків і педагогів сприяють створенню підтримувального середовища, що відповідає потребам дітей із ЗПР. Отримані дані підкреслюють важливість мультидисциплінарного підходу, який об'єднує труднощі дефектологів, психологів, логопедів, батьків і соціальних працівників. Це дозволяє забезпечити не тільки повноцінний розвиток особистості дитини, але й полегшити її гармонійну інтеграцію в суспільство.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальша розробка даної проблеми вбачається нами у розробці програми розвитку міжособистісних відносин у дітей із ЗПР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко Б.В., Дмитрів Ю.М. Психологічні особливості соціалізації та спілкування дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) // Психологічний часопис. Науково-практичний журнал Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2019. № 2(том 5). С. 213–226.
2. Бабяк О.О. Особливості афективного компонента міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР у шкільній групі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. С. 282–290.
3. Бардіна Н. О. Психолого-педагогічні аспекти розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. Київ: Вища школа, 2014. 160 с.
4. Бондар В. І. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. *Дефектологія*, 2003. № 3. С. 2-5.
5. Галян І. М. Психодіагностика: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2009. 464 с.
6. Гриценко М. О. Формування мотивації навчання у школярів: психолого-педагогічний аспект. Київ: Освіта України. 2018. С. 45–68.
7. Долинська Л. В, Мельничук О. Б., Ісаєвич С. І. Основи психодіагностики. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. С.56.
8. Жарікова І. В., Марченко Н.М. Емоційні основи міжособистісних стосунків у дітей з затримкою психічного розвитку. *Журнал психолого-педагогічних досліджень*. 2017. Т. 12. № 3. С. 62-77.
9. Іванова С. А., Кравченко Т. С., Поліщук А. П. Взаємозв'язок між спілкуванням та міжособистісними стосунками у дітей молодшого шкільного віку. *Психологія освіти та розвитку*. 2015. Вип. 10. С. 34-49.
10. Іванчук Б. О. Розвиток мислення та пам'яті у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Львів: Світ знань. 2019. С. 112–130.

11. Калініна Т. С. Психологічні характеристики соціально-психологічної компетентності молодших підлітків із затримкою психічного розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. п. Драгоманова*. 2012. № 22. С. 87–91.
12. Карпенко Н. В. Психодіагностика психічного розвитку в роботі педагога (вчителя, вихователя): навч. посібник. Київ: Каравела, 2008. 192 с.
13. Кислякова Ю. М., Ковалець І. В.. Соціально-економічний розвиток дітей дошкільного віку з інтелектуальною недостатністю. *Виховання і навчання дітей з порушеннями розвитку*. 2008. № 3. С. 15–22.
14. Колупаєва А. А. Інноваційні підходи до корекційного навчання дітей з особливими потребами. Київ: Либідь, 2020. 280 с.
15. Кордунова Н. О. Стосунки особистості та її спілкування. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. № 4. С. 46–49.
16. Кузьміна Н. В. Міжособистісні стосунки у дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. Київ: Либідь, 2019. 180 с.
17. Кульчицька Л. І. Принципи корекційно-розвивального впливу на міжособистісні відносини дітей із ЗПР. *Психологічні технології в освіті*. 2016. Вип. 7. С. 101–115.
18. Кульчицька Л. І. Розвиток емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку із ЗПР. Одеса: Центр психологічної підтримки, 2021. 220 с.
19. Левченко Л. О. Психокорекційні програми для роботи з дітьми молодшого шкільного віку. Київ: Либідь, 2020. 220 с.
20. Левченко Л. О. Соціальна компетентність дітей як основа їх інтеграції в суспільство. *Психологія розвитку дітей дошкільного віку*. 2018. Вип. 9. с. 34–47.
21. Ляшенко О. І., Проценко Л. О. Проблеми міжособистісних відносин у дітей з особливими освітніми потребами: психолого-педагогічні аспекти. *Практична психологія і соціальна робота*. 2019. № 3. С. 72-89.
22. Міщенко Л. В. Адаптація дітей із ЗПР до умов навчання в школі.

Педагогічні науки. 2017. Т. 12. № 4. С. 81–95.

23. Миронова С. П. Концептуальна модель діяльності сучасного корекційного педагога. *Дефектологія*. 2007. № 1. С. 3-6.

24. Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.

25. Миронова С. П. Шляхи реалізації корекційно-розвиткових компонентів інклюзивного навчання. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім.Тараса Шевченка», 2014. С. 137–139.

26. Новікова Т. С. Психолого-педагогічні та клінічні аспекти затримки психічного розвитку. *Психологічні основи освіти та виховання дітей з особливими потребами*. 2015. Т. 10. № 1. С. 101–115.

27. Остапчук Н. В., Ковальова О. М., Гаврилюк Т. Ю. Ієрархічна структура міжособистісних відносин у дітей з ЗПР. *Психологія і соціальна адаптація*. 2016. Вип. 6. С. 45-59.

28. Палійчук О. В. Інклюзивні підходи до навчання дітей із затримкою психічного розвитку. Львів: Освітні інновації, 2020. 240 с.

29. Павлова Т. О. Специфіка психічного розвитку дітей із ЗПР в умовах навчального процесу. *Психологія освіти та розвитку*. 2021. Т. 17. № 3. С. 45–59.

30. Пузанова Н. О. Психологічні особливості розвитку дітей із затримкою психічного розвитку в умовах сучасної освіти. *Журнал психолого-педагогічних досліджень*. 2020. Вип. 12. С. 45–59.

31. Рибалка Л. О. Соціальна адаптація дітей із затримкою психічного розвитку: роль міжособистісних відносин. *Психологічний вісник*. 2018. Т. 14. № 2. С. 50–65.

32. Рибалка Л. О. Спілкування як головний аспект розвитку міжособистісних відносин у дітей. *Соціальна психологія в освіті*. 2016. Вип. 15. С. 41–53.

33. Савченко Л. М. Розвиток психіки дитини через взаємодію з

однолітками та дорослими. *Психологія розвитку дітей молодшого шкільного віку*. 2017. Вип. 14. С. 45–58.

34. Савченко Л. М. Розвиток особистості молодшого школяра у взаємодії з соціальним середовищем. Київ: Видавництво «Педагогічна думка», 2013. 240 с.

35. Сидоренко М.А. Статус як елемент підструктури особистісних стосунків у дітей з ЗПР. *Актуальні проблеми соціальної психології*. 2017. Вип. 9. С. 55-70.

36. Сидоренко О. М. Формування міжособистісних відносин у дітей із ЗПР: роль психокорекційної роботи. *Корекційна психологія*. 2015. Т. 14. № 3. С. 56–70.

37. Смирнова Є. В. Методики корекції міжособистісних відносин у дітей молодшого шкільного віку із ЗПР. *Психологічна корекція та розвиток*. 2016. Вип. 10. С. 23–37.

38. Титаренко Т. М. Арт-терапія в корекційній роботі з дітьми із затримкою психічного розвитку. *Журнал корекційної педагогіки*. 2021. Вип. 8. С. 111–123.

39. Титаренко Т. М. Арт-терапія як засіб розвитку дітей із ЗПР. Харків: Ранок, 2021. 230 с.

40. Ткаченко Л.В., Бондаренко І.О. Міжособистісні стосунки як засоби комунікації у дітей молодшого шкільного віку. *Психологічні аспекти розвитку дитини*. 2018. Вип. 7. С. 44-58.

41. Троян О. А. Психологічні особливості дітей із затримкою психічного розвитку та корекційна робота з ними. Київ: Науково-педагогічне видавництво, 2020. 220 с.

42. Ушаков С. В. Інклюзивне навчання: основи, проблеми, перспективи. Київ: Видавництво «Шкільний світ», 2018. 270 с.

43. Шаповал О. В. Міжособистісні стосунки як особливий вид діяльності у дітей з порушеннями психічного розвитку. *Психологія дитячого розвитку*. 2015. Т. 11. № 2. С. 18–32.

44. Шиян Л. О. Спілкування як основа міжособистісних відносин у дітей з порушеннями розвитку. *Теорія та практика соціальної психології*. 2017. Вип. 12. С. 59–72.
45. Шиян Л.П., Зелінська О.Ю, Новікова Т.В. Психолого-педагогічні та клінічні аспекти затримки психічного розвитку. *Психологічні основи освіти та виховання дітей з особливими потребами*. 2015. Т. 10. № 1. С. 101-115.
46. Шиян Л.П. , Бондарева О.Є, Формування індивідуальності дітей з ЗПР через взаємодію з батьками. *Психологічний журнал*. 2017. Вип. 13. С. 120-134.
47. Шевченко Л. В. Соціальна адаптація дітей із ЗПР у навчальних закладах. Львів: Видавництво «Світ», 2020. 40-100 с.
48. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ: Либідь, 1996. 264 с.
49. Asher S.R., Coie, J.D. Peer rejection in childhood. Cambridge University Press, 2017. 280 p.
50. Bandura A. Social learning theory. New York: Prentice Hall, 1977. 213 p.
51. Berk L.E. Child development. Pearson, 2018. 360 p.
52. Brownell C.A., Kopp C.B. Social and emotional development in early childhood: transitions and transformations. Guilford Press, 2007. 330 p.
53. Cohen J. and Rice R. W. Social Learning in Childhood: Theories and Applications. New York: Routledge, 2016. 320 p.
54. Chen Luhua, & Yu Suhong. Psychological Aspects of Development in Youth Education: Theory and Practice. Beijing: Academic Press, 2023. 1-30p.
55. Dodge K. A. and Coy J. D. Social information processing in children. Cambridge University Press, 2017. 235 p.
56. Durlak J. A., Weissberg R. P., Pachan M. A. Meta-Analysis of the Impact of Early Childhood Social and Emotional Learning Programs. Child Development, 2019. 375 p.

57. Freeman S. F., Kasari C. Characteristics and Correlates of Play Interactions of Children with Developmental Delays. *Journal of Early Intervention*, 2002. 5(1), pp. 58–72.
58. Goleman D. Emotional intelligence. Bantam Books, 1995. 368 p.
59. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It May Matter More Than IQ. New York: Bantam Books, 2005. 365 p.
60. Harris, J. R. Where is the child's environment? A theory of group socialization. *Psychological Review*, 1995. 102(3), pp. 458–489.
61. Kohlberg L. Moral stages and moralization: A cognitive-developmental approach. In T. Likoni (Ed.), *Moral development and behavior*. Holt, Rinehart, & Winston, 1976. 296 p.
62. Miller S. A., McLaren P. A. Cognitive and Social-Emotional Outcomes of Early Intervention Programs. *Journal of Educational Psychology*, 2014. P. 310.
63. Piaget J. A. Children's worldview. Harcourt Brace, 1929. 296 p.
64. Ziegler D.J., Bishop J.C. The role of peer interaction in the development of children's social competence. *Journal of Child Psychology*, 2018. P. 300
65. Zimbardo P. G., Herrig R. J. Psychology and Life. Pearson Education, 2015. 450 p.